

GICZI ZSOLT

EGY EVANGÉLIKUS PÜSPÖK KORA MAGYAR TÁRSADALMÁRÓL ÉS ÁLLAMI VEZETŐIRŐL. RAFFAY SÁNDOR ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSAIBÓL

Ebben a munkában Raffay Sándor evangélikus püspök kiadatlan önéletrajzi feljegyzéseinek egy részletét kívánjuk hozzáférhetővé tenni az egyháztörténet és a XX. század első felének hazai története iránt érdeklődők számára. Ugy véljük, hogy a két világháború által behatárolt időszak egyik legtekintélyesebb magyarországi evangélikus egyházi személyiségének gondolatai kora magyar társadalmáról, állami vezetőiről és politikusairól érdekes adalékokkal egészíthetik ki a korszakról meglevő ismereteinket. Ezért az idézett oldalak méltán tarthatnak számot az utókor figyelmére.

A feljegyzések szerzője, Raffay Sándor 1866. június 12-én született Cegléden. Családjának szegényes életkörülményeit a benne uralkodó őszinte szeretet ellensúlyozta. Szülei élő evangélikus hitre nevelték. Raffay alsófokú tanulmányait szülővárosában végezte, majd 1881-től Szarvason volt gimnáziumi diák.¹ A középiskola befejezését követően a budapesti tudományegyetem jogi karára iratkozott be, ám 1887-ben Pozsonyba ment és az ottani evangélikus teológián tanult.² 1890-től 1892-ig a jénai, lipcsei és bázeli egyetemeken tanulmányozta a történelmet, filozófiát és teológiát. Közben 1891 júniusában Budapesten a Deák téri evangélikus templomban lelkésszé avatták. Az 1892 szeptemberében kezdődő tanévben helyettes tanárként dolgozott a besztecerbányai evangélikus gimnáziumban. Ezt követően Tápiószentmártonban lett lelkész.³ 1893-ban feleségül vette Dillnberger Máriát.

1896-tól Raffay a pozsonyi evangélikus teológiai akadémián tanított rendszeres teológiát és szentírás-magyarázatot. Ez utóbbit szerette jobban, így bizonyos idő elteltével már csak ebből tartott előadásokat.⁴ Termékeny tudományos munkásságát számos publikáció jelöli. Teológiai és liturgikai írásain kívül 1929-ben elkészítette az Újszövetség magyar fordítását, valamint foglalkozott az apokrif iratokkal. De je-

¹ Evangélikus Országos Levéltár (a továbbiakban: EOL), Raffay Sándor személyi irathagyatéka (a továbbiakban: Raffay-irathagyatéka). Önéletrajzi írások. Magamról. 1–4. p.

² ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1977. 498. p.

³ Ötven év távlatából. D. Raffay Sándor püspöknek, a Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesülete elnökének visszaemlékezései. Hornyánszky V. Könyvnyomdai Műintézet, Budapest, 1944. 3. p.

⁴ EOL, Raffay-irathagyatéka. Önéletrajzi írások. Magamról. 12–14. p.

lentetett meg prédikációs köteteket, konfirmációs kátét és imakönyvet is. 1932-ben új istentiszteleti rendtartást tett közzé. Széles érdeklődési körét mutatja, hogy egyebek mellett írt a reverzálisok kérdéséről, a vegyes házasságok ügyéről, a németországi vallási mozgalmakról és a passiójátékokról. Nagyobb terjedelmű dolgozatait és önállóan megjelent műveit kerek ötven tételben sorolja fel a Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.⁵ Élete folyamán több egyházi lap szerkesztésében vett részt. 1904-től választmányi tagja volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak, 1915-től 1918-ig pedig ennek titkári tisztségét töltötte be. Tudományos munkássága elismeréseként díszdoktori címet kapott a debreceni és a pécsi egyetemektől.⁶

Raffay Sándor 1908 októberétől a pesti evangélikusok lelkészeként tevékenykedett. 1918-ban megválasztották a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspökévé. Ünnepélyes beiktatására 1918. szeptember 5-én került sor Budapesten, a Deák téri evangélikus templomban.⁷ Az új püspök igen nehéz társadalmi és politikai helyzetben kezdte szolgálatát. Tartózkodással viszonyult a polgári demokratikus forradalomhoz, a Tanácsköztársaságtól pedig élesen elhatárolta magát. 1918 novemberében a Felvidékre utazott, de próbálkozása az elszakadásra törekvők jobb belátásra bírását illetően kudarcot vallott. 1919 márciusában Dániába és Svédországba látogatott, hogy az evangélikus vallású államok vezetőinek támogatását kérje Magyarország számára.⁸

A bolsevik diktatúra bukását követően Raffay belső meggyőződésétől vezetve támogatta az ellenforradalmat. 1919. augusztus 10-én a Deák téri templomban elhangzott ígehirdetésében így jelölte meg a magyarság legfontosabb teendőjét: „Ma csak egyetlen komoly feladat vár minden igaz keresztyén emberre és e feladat teljesítése egyúttal a legszentebb hazafiúi kötelesség is: megkeresni és megragadni a testvéri jobbot s kezefogva nekilendülni a legfőbb célnak, hogy megépítsük a keresztyén erkölcsön nyugvó új Magyarországot, mely egyedül csak az ezeréves nem-

⁵ ZOVÁNYI JENŐ: i. m. 498. p.

⁶ Ugyanott.

⁷ Különlevonat a Bányai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1918. évi szeptember hó 5-ik és 6-ik napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésről felvett jegyzőkönyvnek a méltóságos és főtiszteendő Dr. Raffay Sándor püspök úr hivatalba iktatását tárgyzó részéről. Ifj. Kellner Ernő Könyvnyomdája, Budapest, 1918. 3–27. p.

⁸ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Magamról. 17. p. és Feljegyzések. 37. p. – Raffay a Feljegyzések 37. oldalán 1919 februárjára teszi skandináviai látogatását, azonban az utazása után röviddel megjelent Kiáltás a viharban című művében 1919. március 16-át jelöli meg indulása dátumául. Valószínűleg a több mint két évtizeddel később keletkezett önéletrajzi irataiban emlékezett vissza tévesen. Vö.: Kiáltás a viharban. DR. RAFFAY SÁNDOR evangélikus püspök egyházi beszédei a kommunizmus idején. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1919. 58. p.

zeti hagyományok és az örökérvényű keresztyén életfelfogás pilléreire nyugodva veheti fel diadalmasan a létnek újabb harcát egy szebb és boldogabb jövő érdekében!”⁹ Ezzel a püspök a legelső között fogalmazta meg a keresztyén-nemzeti Magyarországi jelszavát. A következő években hű maradt ehhez és egyháza többi vezetőjével együtt elsőrendű feladatának tartotta a hazai evangélikusság mozgósítását a keresztyén és nemzeti célok szolgálatára. Erre irányuló tevékenysége nem korlátozódott csupán az egyházi fórumokra, hanem kiterjedt a társadalmi és politikai élet területére is. Kezdetől fogva részt vett az ellenforradalmi szervezkedésben. Több ilyen jellegű szervezetnek – például a Magyar Országos Véderő Egyesületnek – vezetőségi tagja volt. A keresztyén-nemzeti kurzus tömegbázisának biztosítására alakult Egyesült Keresztyén Nemzeti Ligának társelnöki tisztségét töltötte be. 1920-ban csatlakozott a Wolff Károly vezetésével alakult Keresztyén Községi Párthoz. Fontos szerepet játszott az ország területi egységének helyreállításáért munkálkodó irredenta mozgalomban. Ott találjuk a Területvédő Liga vezetőségében.¹⁰

Raffay a rendszer megszilárdulása után tartózkodóbbá vált a pártpolitikai szereplések iránt. Úgy érezte, hogy az 1926-ban létrehozott felsőházban – az evangélikus egyháznak biztosított képviselői révén – felekezete megfelelően érvényesítheti érdekeit. Ő maga 1937-ben lett felsőházi tag.¹¹ Az 1930-as évek folyamán a magyar közéletben bekövetkező jobbratolódás a konzervatív politikai hagyományokhoz ragaszkodó püspökben aggodalmakat keltett. 1938 elején újságcikkben ítélte el a szélsőségesen jobboldali valamint baloldali politikát, a nyilasokat és a náci Németország egyházellenességét: „Magam is azt hiszem, hogy a szélsőséges politika, akár jobb-, akár baloldali, egyformán félszeg, káros és veszedelmes. (...) Nevezzék hát a szélsőségeket nyilasoknak vagy nyilatlanoknak, kereszteteknek vagy csillagosoknak, szitytyáknak vagy marxistáknak, a józan magyar közvéleménynek és a nemzetfenntartó történelmi keresztyén egyházaknak a nemzeti lét és a békességes élet nyugalma érdekében mindenféle szélsőség ellen tiltakozniok (sic!) kell. (...) A jobboldali szélsőségnek a történelmi egyházakkal és az apáktól örökölt szent vallással szemben való magatartását (...) Németország mutatja.”¹²

Raffay – miközben egyháza nevében elhatárolódott mindenfajta politikai szélsőségtől – úgy látta, hogy támogatnia kell az 1930-as és 1940-es évek fordulójára magyar kormányainak szélikifogási taktikáját. Így tett a zsidókérdést illetően is, amit

⁹ Kiáltás a viharban. 53. p.

¹⁰ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Magamról. 17. p. és Ötven év távlatából. 28–29. p.

¹¹ GERGELY JENŐ: Főpapok, főpásztorok, főrabbiak. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből. Pannonica Kiadó, Gyoma, 2004. 112. p.

¹² DR. RAFFAY SÁNDOR: A szélsőséges politika. = *Politika*. Független politikai hetilap. Felelős szerk.: Fodor Lajos. 1938. január 2. 4. p.

nem vallási, hanem faji problémaként értelmezett. 1938 májusában az evangélikus egyházi vezetők részéről ő szólalt fel az első zsidótörvény felsőházi vitájában. A törvényjavaslatot elfogadta, de a kikeresztelkedések érvényességi határidejét szerette volna módosítani.¹³ 1939 áprilisában a második zsidótörvény tervezetének tárgyalásakor a felsőházban tartott beszédében kifogásolta, hogy az államhatalom zsidónak minősít olyan keresztényeket és leszármazóikat, akik maguk vagy egyik szülőjük, illetve nagyszülőik közül ketten izraeliták voltak. Rámutatott, hogy ezzel az új szabályozás sérti az egyházi normákat és lehetetlenné teszi a zsidóság további asszimilációját. Összességében azonban igent mondott a törvényjavaslatra.¹⁴

A harmadik zsidótörvényről zajló felsőházi vita során 1941 júliusában Kapi Béla, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke képviselte az evangélikus álláspontot. Kapi – a többi evangélikus egyházi vezetővel egyetértésben – elutasította a törvénytervezetet.¹⁵

1944-ben az ország német megszállása után Raffay többször fellépett az üldözöttek érdekében. A püspök ekkor már nagyon beteg volt. Ízületi bántalmai miatt csak toloszékkal tudott közlekedni, ezért személyesen nem jelenhetett meg a közéleti fórumokon. Ám 1944. április 2-án egyházkerületének felügyelőjével memorandumot intézett a Sztójay-kormányhoz, melyben a zsidórendeleteknek a kikeresztelkedettekre vonatkozó részét kérte enyhíteni.¹⁶ A deportálások megindulását követően Raffay aláírta a református és evangélikus püspökök 1944. június 21-én kelt közös beadványát, amelyben a kegyetlenkedések beszüntetését sürgették. Elkészült egy körlevél is, ami révén a protestáns főpásztorok tájékoztatni kívánták híveiket a zsidóságot érő embertelenségek és igazságtalanságok elleni tiltakozásukról. Ezt a pásztorlevelet azonban végül nem olvasták fel a templomokban.¹⁷ Raffay azt kezdeményezte Ravasz László református püspökkel együtt, hogy a zsidóüldözés ellen a katolikus egyház vezetőivel közösen tegyenek lépéseket a kormánynál. Ezt még a nyilas uralom idején is megkísérelte. Azonban az összehangolt fellépésre Serédi Jusztinián hercegprímás elutasító magatartása miatt nem került sor.¹⁸

¹³ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. III. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1938: 306–307. p.

¹⁴ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. IV. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1939. 148–151. p.

¹⁵ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. II. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1942. 293–295. p.

¹⁶ FÜRJ ZOLTÁN: Az evangélikus egyház és a Holocaust. = *Világosság*. Felelős kiadó: Papp Gábor. 1991/12. szám, 942–943. p.

¹⁷ I. m. 946–947. és 949–950. p.

¹⁸ MAJSAI TAMÁS: A protestáns egyházak az üldözés ellen. In: Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés. Szerk.: *Szita Szabolcs*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1994. 154. és 158. p.

Raffay Budapesten vészelt át a frontharcok magyarországi átvonulásának megpróbáltatásait. Súlyos betegsége és a megváltozott politikai helyzet következtében 1945 júniusában lemondott püspöki tisztségéről.¹⁹ Utóda a Bányai Evangélikus Egyházkerület élén Ordass Lajos lett. A teljes visszavonultságban élő Raffay hosszú szenvedés után 1947. november 4-én hunyta le örökre szemcit.

Raffay Sándor nagy formátumú egyházi vezető volt, aki a Horthy-korszakban döntően befolyásolta a magyarországi evangélikusság arculatát. A trianoni béke következtében egyházkerületét – ugyanúgy, mint az országos egyházat – hatalmas veszteségek érték.²⁰ Raffay mindent elkövetett a sebek begyógyításáért. Jól tudta e téren kamatoztatni a nemzetközi egyházi kapcsolatokat. Ezek fejlesztésére egyébként mindig nagy figyelmet fordított. Az evangélikusság többi vezetőjével közös erőfeszítései meghozták gyümölcsüket. Az evangélikus egyházi intézményrendszer a gyökeresen megváltozott körülmények ellenére fejlődésnek indult. A fenti tevékenysége miatt nevezték el kortársai Raffayt templomépítő püspöknek.²¹

Raffay önéletrajzi feljegyzéseiről sokáig nem tudott az utókor. Az írógéppel írt anyagot csak 2002-ben találták meg az Evangélikus Országos Levéltárban a vegyes, feldolgozatlan hagyatékok között. A szöveget a püspök – ránk nem maradt – kézírása alapján gépelte le valaki. Ez már a szerző halála után történt. Az iratanyag három részből áll. Az első a „Magamról” címet viseli és húsz sűrűn gépelt oldal terjedelmű. Papírra vetése a végén levő keltezés szerint 1942. április 23-án fejeződött be. A második rész címe „Feljegyzések” és ötvennégy oldal hosszúságú. Ezt minden bizonnyal 1942-ben kezdte el készíteni Raffay, valószínűleg az első kibővítéseként és folytatásaként. A „Feljegyzések” 1946. szeptember 19-éig tárgyalja az eseményeket. Ennek során újra áttekintést ad készítője életútjáról, ezért az első részből megismert tények gyakran ismétlődnek benne. A „Feljegyzések” nem követi olyan kronológiai pontossággal végig a visszaemlékező életét, mint a „Magamról”. Vannak fontos események, amelyek csak az iratanyag első egységében szerepelnek, a másodikban nem. A „Feljegyzések” stílusa bőbeszédűbb, egyes helyeken anekdotázó jellegű. Az önéletrajzi iratok harmadik része Raffay 1934. január 10-e és 1946. július 27-e között írt leveleiből tartalmaz néhányat. Ezekon kívül még egy 1934-es felolvasás szövege, valamint amerikai útifeljegyzések részletei találhatóak itt. Ez a „Levelek” címmel ellátott egység harmincöt oldalt tesz ki.²²

¹⁹ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Feljegyzések. 42–48. és 51–52. p.

²⁰ BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993. 178. p.

²¹ KEMÉNY LAJOS: D. Raffay Sándor. = *Lelkipásztor*. Evangélikus lelkeszi értesítő. Szerk.: *Vetőreős Imre*. 1947/9. szám, 395. p.

²² EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Magamról. Feljegyzések. Levelek.

Az iratanyag három része kiegészíti egymást és bizonyos értelemben Raffay „Ötven év távlatából” című visszaemlékezéseit. Ezek 1944-ben jelentek meg, miután 1943-ban már egyes részleteket felolvastak belőlük a Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesületének közgyűlésén.²³ Az „Ötven év távlatából” lényegretörő módon megírt, jól szerkesztett munka. Benne Raffay a lelkeszi pályafutása idején bekövetkezett társadalmi, erkölcsi, kulturális és egyházi változásokat vizsgálja. Saját életéből csak néhány eseményt említ meg. Ezek mindegyike egyházi tevékenységére vonatkozik. Az aktuálpolitikai állásfoglalásoktól tartózkodik. Önéletrajzi feljegyzéseiben viszont nagyon sokat árul el magánéletéről gyermekkorától öregségéig. Időnként intim dolgokat is leír. Személyes sérelmeit taglalja és határozott megállapításokat tesz az időszertű politikai kérdéseket illetően. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a levéltárban fennmaradt iratokban olvasható gondolatait – eltérően az „Ötven év távlatából” visszaemlékezéseitől – nem a nyilvánosságnak szánta. Erre utalnak a „Feljegyzések” bevezető mondatai is: „Most hát, életem alkonyán, feljegyzéseket rovak ide. Nem rendszeresen, hanem amint éppen eszembe jutnak. Egyéni életet alakítanak úgyis a múltó esztendőök és meglehetősen másodrendű, mikor történt valami, ami életformálóvá lett. Időhöz sem kötöm a feljegyzéseket. Mikor valami eszembe jut, előveszem ceruzámat és jegyezgetek. Feljegyzéseimnek semmire semmiféle igénye nincs.”²⁴

A forrásközlésünkben közreadott szöveg a „Feljegyzések” 28–34. oldalain található. Ebben a részben Raffay először kora magyar társadalmáról fest sötét tónusú képet, majd azokról a vezető állami tisztségviselőkről ír, akiket személyesen ismert. A püspök hivatali kötelezettségeiből kifolyólag a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztségviselőivel érintkezett leggyakrabban. Így érthető, hogy leginkább ők bukkannak fel visszaemlékezéseinek idézett soraiban. Az általa említettekéről adott jellemzésében Raffay a megnevezettek egyéni tulajdonságain kívül főleg az evangélikus egyházhoz való viszonyukat taglalja. Az egyes személyek pártállásáról és politikai hovatartozásáról kevesebb szót ejt. Nem véletlen, hogy Gömbös Gyuláról – a Horthy-korszak egyetlen evangélikus vallású miniszterelnökéről – sokkal részletesebben ír, mint a többi kormányfőről. Mivel feljegyzéseit csak az emlékezetére támaszkodva készítette, néhány esetben pontatlanul közöl adatokat vagy tényeket. Ettől függetlenül visszaemlékezése érdekes olvasmány.

A szövegközlésnél a következő szempontok szerint jártunk el: A szövegben található elgépeléseket (betűk felcserélése, kihagyása, megkettőzése, szavak egybeírása, stb.) a személynevek kivételével kijavítottuk. Ugyanezt tettük – a mai szabályokat

²³ Ötven év távlatából. Számozatlan oldal a kiadvány végén.

²⁴ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Feljegyzések. 1. p.

figyelembe véve – a nyilvánvaló helyesírási hibáknál is. A rövidítéseket (például rk., ev., ref., prot.) feloldottuk. Azért, hogy az rk. rövidítés mai teljes alakja ne ütközzön a szövegben máshol kiírva szereplő „római katolikus” formával, abból a „h” betűt elhagytuk. Mindezeket a könnyebb olvashatóság kedvéért tettük. Az érthetőség miatt egyes esetekben szükséges kiegészítéseket szögletes zárójelben helyeztük el. Ezek a javítások nem változtatják meg az eredeti szöveg értelmét és stílusát.

Most pedig következzenek Raffay Sándor szavai!

„A magyar társadalmi életnek különben is megvannak [az] öröklött és szerzett hibái és fogyatkozásai. A magát tönkreevett és tönkremulatott nemesi középosztály nem tudja megtalálni a helyét. »Koldulni szégyell, kapálni nem akar.« A protekció révén igyekszik kenyérhez jutni. De ezt is takargatja, mert öröklött önérzete mást tanácsolna, de a kényszerítő szükség restellt utakra tereli. Vigasztalását abban találja, hogy más is így tesz, ez a mai világ sorja. Ezért megszokja a kendőzést. Anyagi és szellemi, sokszor erkölcsi fogyatkozásait is nagy-zolással leplezgeti. Így megszokja az őszinteség mellőzését. Magánál is, másnál is. A társadalmi életben a középosztály adja meg az általános szintet. Az arisztokraták nem számítanak, a nemesi osztály útjára tértek már s maholnap, mint a múltó divatok kellékeit, őket is lomtárba teszi az élet. A paraszt ma még mindig istállóéletet él: piszokban vergődik, mert világra jött és az önnfenntartás és fajfenntartás ösztöne élteti. Hihetetlen az a lelkiismeretlenség, amellyel a nemzet örök éltető forrását: a parasztságot elhanyagoltuk. A falvak legnagyobb része undorító. Nincs benne semmi, ami kultúrára mutatna. A parasztságunk igen józan, tudja, látja, érzi elhanyagoltságát, ezért szinte ösztönösen ellenszenves neki mindenki, aki úrféle, mert századokon át csak szívtelennek, önzőnek és álnoknak tapasztalta az urat. Tehát a nemzet legértékesebb rétegéből sem kaphattunk gazdagodást a társadalmi élet számára. Valamikor az iparososztály volt a kultúra csatornája lefelé és a becsület, tisztesség szállítója felfelé. Mesterségesen tönkretették s korlátozásokkal, körülírásokkal, a gyáripar érdekében tett balkezes intézkedésekkel úgy legyengítették a becsületes munka fanatikusát, a kisiparost, hogy koldust, éhbéres napszámost, zsidóság lábkapcáját s végül gyűlölködő proletárt neveltek belőle.

Mert nem volna igazságos azt mondani, hogy az iparosság romlott meg. Romlásba taszították. Kényszerítették. A gyáripar először otthontalanná, azután egykedvűvé, azután önértetlenné, és végül eszközzé alacsonyította a magyar iparost. Kétségbeesetten küzdött ellene, de sem a hatóságban, sem a közönségben, sem az érdektársaiban nem talált támaszra. Az újabb nemzedékek már az adott viszonyok közt nevelkedtek, az öregek lassanként kihaltak és egyszerre előttünk állt a sztrájkoló, orránál fogva vezetett, jelszavaskodó s nemzetközi tetszelgés színe alatt hazátlan magyar iparososztály. A szívem vérzett, mikor a Budapesti Iparosképző Protestáns Egylet minden jóra hajlamos, a tisztességes mérséklet útján meg is maradt iparos népe között azt a végzetes rombolást figyeltem, amit a szabadjára bocsátott nemzetközi szocializmus népünk lelkeben napról napra végzett. Érthetetlen előttem ma is, miért kacérkodott ezzel az internacionalizmussal a kormányzat, sőt maga a király is.²⁵

²⁵ Raffay alaptalanul vádolja az internacionalizmussal való kacérkodással a dualizmus időszakának kormányzatát és IV. Károlyt.

Bizalmatlansággal, elégtelenséggel és ezért képmutatással volt telve az egész társadalom. És ettől az egyházi élet sem maradt mentes. Nem is lehetett, hiszen a hívők serege a társadalom egyik része volt, a lelkészek és a tanítók pedig ugyanazon társadalom szülöttei és neveltjei voltak. Valamikor a papok és a tanítók igazán egyházas emberek voltak. Lassanként más útra térítette előbb a tanítókat az állami fizetéskiegészítés, az állami nyugdíj és az állami beavatkozás módja, azután lelkészeink nyergeltek át a társadalmi szokások paripájára. Lelkészek gyermekei már nem mentek apjuk pályájára, leányai már festett orcával szégyenítették a papi házat s bizony még reverzálisadások is éktelenítették a papi és tanítói megbízhatóságot és éberséget. A papok és a tanítók már nem bizalmas munkatársak, hanem ujjhúzó versenyzők, s a lelkészek maguk között is nem őrzik és nem tartják már azt a testvéries bizodalmas érintkezési modort, amely még a múlt század közepén általánosan szokásos volt.

Nincs tehát a társadalomnak egyetlen rétege sem, amely a nyílt, becsületes, egyenes és őszinte magatartást képviselné és terjesztené. Innét van, hogy a hivatalos körökkel való érintkezés maga is tele van hazugsággal és képmutatással. A hivatalnokok legnagyobb része hazug és kétszínű. Nekem elég alkalmam volt például a minisztereknél ezt tapasztalni. Azt hiszem, hogy ha a legrendesebb embert is miniszterré teszik, valamivel beoltják, amitől egészen elváltozik. Azután, ha megszűnik miniszter lenni, az oltás hatása is megszűnik és megint rendes emberré válhatik. Válhatik, mondom, mert néha tovább tart a fertőzés. Néhány esettel igazolom magamat.

Jankovich olyan gögös volt miniszter korában, amilyen kedves lett azután.²⁶ Wlassich és Berzeviczy közt az volt a különbség, hogy ez utóbbi azután is karótnyelve járt, mikor letette a miniszteri tárcát.²⁷ Károlyi bolond volt és az is maradt.²⁸ Friedrich pozór volt a miniszterelnöki székben, fecsegő lett azután.²⁹ Vass János még a saját minisztériuma beosztását is reám bízta, mert azt sem tudta, miféle munkakört vállalt, mikor a miniszterség a nyakába szakadt.³⁰ Jelentéktelenségből jött, jelentéktelenségbe merült el. Egyetlen »nagy« alkotása volt: a pápai nuncius behozatala.³¹ A másik Vass, a József, félnék igazgatója volt a pesti egyetemi szemi-

²⁶ Jankovich Béla 1913 februárja és 1917 júniusa között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

²⁷ Helyesen: Wlassics Gyula. 1895 januárja és 1903 novemberre között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. – Berzeviczy Albert 1903 novemberre és 1905 júniusa között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot.

²⁸ Károlyi Mihály 1918. október 31. és 1919. január 11. között volt miniszterelnök, majd 1919. március 21-éig ideiglenes köztársasági elnök.

²⁹ Friedrich István 1919. augusztus 7. és november 24. között volt miniszterelnök.

³⁰ Vass János 1919. január 22. és március 21. között volt vallásügyi miniszter.

³¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia idején csak Bécsben volt pápai nuncius, ezért a Monarchia felbomlása után a magyar kormány kezdeményezte a diplomáciai kapcsolat felvételét az Apostoli Szentszékkal. E célból Vass János vallásügyi miniszter 1919. március 7-én tárgyalást folytatott a bécsi nunciussal. Erre utal Raffay. Azonban az első apostoli nuncius csak Vass miniszterisége után, 1920 szeptemberében érkezett Budapestre. Lásd: GERGELY JENŐ: A 20. században (1918–1995). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk.: *Zombori István*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség kiadása, Budapest, 1996. 255. és 258. p.

náriumnak.³² Mikor miniszter lett, egyszerre felfedezte önmagát és mintha minden őse miniszter lett volna, úgy tudott hatalmas és határozott lenni. Vele azonban lehetett beszélni. Őt a bolszevizmus arra a belátásra bírta, hogy a keresztyén egyházak mindegyike nagy és nélkülözhetetlen értéke a nemzeti életnek. Ezért egyházi és iskolai ügyeinket nála és vele lehetett legnyugodtabban és legeredményesebben elintézni. S [ha] Kapi el nem rontja a fakultás dolgát, ma a budapesti egyetem kebelében volna rendes fakultásunk, vagy mellette olyan önálló külön fakultásunk, mint amilyen a bécsi, de kiegészítve tanárképző szemináriummal és esetleg hozzácsatolva a jogakadémiát is.³³ Vass ezt meg akarta csinálni. Hogy amellet ez a kis parasztfiú a modern szokásokat is majmolni akarta és mint népjóléti miniszter külön fürdőszobát csináltatott női látogatói részére a rendes hivatalos helyiségei mellett, ez más lapra tartozik. Azt hiszem, ebben a tekintetben Dréhr Imre volt a gonosz szelleme.³⁴ Mindketten elvették gyarlóságuk bérét.³⁵

Huszár Károly, a kis falusi tanító, jobban megállta helyét akár a kultuszminisztérium, akár a miniszterelnökség élén, mint várhattuk volna.³⁶ Jellemző rá nézve, hogy mikor egyszer az entente [antant] hatalmak valami küldöttsége járt nálunk, Huszár az étkeztető asztalokra nem rakatott mást, csak néhány tál ruházott zsemlyét és kevés süteményt. Mikor megkérdeztem tőle, mire kell ezt magyarázni, azt felelte: »Egy összetört ország csak a szegénységét mutogathatja.«

³² Vass József 1920 decembere és 1922 júniusa között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. 1920–21-ben a közlelmzési miniszteri tárcát is birtokolta. 1922 júniusa és 1930 szeptembere között népjóléti és munkaügyi miniszterként tevékenykedett.

³³ Kapi Béla a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke volt 1916 és 1948 között. A Raffay által emlegetett fakultás a pécsi tudományegyetem evangélikus hittudományi kara, amely Sopronba kihelyezve működött. A kar Sopronba történő telepítésének legfőbb támogatója Kapi volt. Nyilván azért is kardoskodott a megoldás mellett, hogy egyházkerületének területén legyen a trianoni Magyarország egyetlen evangélikus lelkészképző intézménye. Vele szemben Raffay azt szerette volna, ha saját egyházkerületének székhelyén, Budapesten lenne a fakultás. Végül Kapi álláspontja győzött, de Raffay egész életében rossznak tartotta az így létrejött helyzetet. Vö.: Lämpás az oltár zsámolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Szerk.: *Mirák Katalin*. Kiadja a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium, Sopron, 2004. 295–299. és 867–869. p.

³⁴ Dréhr Imre 1926-tól a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium politikai államtitkára volt Vass József miniszter mellett.

³⁵ Raffay arra utal, hogy Vass József halála után kiderültek a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban történt panamak, amelyekben az egykori miniszter is érintett volt. Dréhr Imrét az ügy kapcsán bíróság elé állították. Az őt elmarasztaló ítélet kihirdetésének napján öngyilkos lett.

³⁶ Huszár Károly 1919. augusztus 15. és november 24. között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Ezt követően 1920. március 15-éig a miniszterelnöki posztot töltötte be. Emellett 1920 januárjától a népjóléti és munkaügyi miniszteri tárcát is birtokolta.

Haller István volt a legméltatlanabb a miniszteri székre.³⁷ Kisméretű csahos újságíró volt s az Alkotmány és a Néppárt révén került felszínre.³⁸ Velem szemben nagyon figyelmes volt. Mikor Teleki Pál a numerus clausust kigondolta, annak életbe léptetését Hallerre bízta. Meg is tette. Én nem helyeselem különösen azért, mert vallási alapon történt a korlátozás.³⁹

[K]Lebelsberg nagyon különös alak volt.⁴⁰ Az ellenforradalom idején velünk dolgozott s a Zsembery Istvánnál tartott titkos összejöveteleken a jegyzői tisztet vitte.⁴¹ Hozzám azzal a kérelemmel fordult (akkor a politikusok első sorában álltam, amit az is igazol, hogy az első nemzetgyűlés által alakított nemzetvédelmi országos bizottság névsorában első helyre tettek), azt kérte tőlem, juttassam be valamelyik minisztériumba vezető szerepbe, mert így alig tud megélni. Be is juttattam. Azután is nagyon jó viszonyban maradtunk, de tanügyi politikáját nem helyeselem, sőt egyszer megjövendöltem neki, hogy utódjai az ő iskolai rendtartásának intézkedéseit legalább 75 százalékban hamarosan vissza fogják csinálni. Huszty József egyetemi tanár volt a fő sugalmazója.⁴² Nála (Klebelsbergnél) megvolt irántunk a jóakarát, de mert nagyon ingadozó volt, nem sok hasznát vettem. Előbb a szabadelvűség medrében igyekezett előrcjutni, azt hívén, hogy a forradalmak hatása alatt valami hatalmasan előrelendül a világ. Mikor látta a közélet visszazökkenését, egyszerre a klerikálisok táborába szegődött s minisztériuma olyan egyoldalú irányt vett, hogy mi protestánsok alig tudtunk valamit is kiharcolni. Államtitkárja Petri Pál lett, aki parányi arravalóságát a miniszternek való szolgálai alárendeltségével igyekezett tekintélyé növelni.⁴³ Soha nem vesztett annyit jogából és tekintélyéből a magyar protestantizmus, mint Klebelsberg – Petri uralma alatt. Kiváltképpen azonban mi vesztettünk szelvében mindenfelé, mert a református atyafiak mégiscsak tudtak Petrire hatni,

³⁷ Haller István 1919. augusztus 15. és november 24. között tárca nélküli propagandaminiszter, majd 1920. december 16-áig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

³⁸ A Néppárt vagy Katolikus Néppárt az első magyarországi katolikus politikai szerveződésként alakult meg 1895-ben. Az *Alkotmány* a Néppárt napilapja volt.

³⁹ A numerus clausust, azaz az 1920. évi XXV. törvénycikket Teleki Pál első miniszterelnöksége idején, 1920 szeptemberében fogadták el. Kidolgozója és nemzetgyűlési betervezője Haller István kultuszminiszter volt. A törvény kimondta, hogy az egyetemre és a jogakadémiákra történő felvételnél a jelentkezők szellemi képességein túl nemzethűségükre és erkölcsi megbízhatóságukra legyenek tekintettel. Valamint arra, hogy az egyes „népfajokhoz és nemzetiségekhez” tartozók országos arányszámuknak megfelelően kerüljenek felvételre. A szabályozás tehát – eltérően Raffay állításától – nem kizárólag vallási alapon nyugodott.

⁴⁰ Klebelsberg Kunó 1921 decemberétől 1922 júniusáig belügyminiszter, ezt követően 1931 augusztusáig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

⁴¹ Zsembery István ügyvéd volt. Az első világháború idején országgyűlési képviselő lett, majd a háború után Sopron város, valamint Sopron-Moson és Pozsony vármegyék kormánybiztos főispánja. Az ellenforradalmi mozgalomban való részvételén túl aktív szerepet játszott a katolikus társadalmi szervezkedésekben. Az Országos Katolikus Szövetség ügyvezető alelnökékként tevékenykedett.

⁴² Helyesen: Huszti József. Klasszika-filológus egyetemi tanár volt. 1921-től a budapesti, 1923-tól a szegedi, 1934-től ismét a budapesti tudományegyetemen tanított. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának és az Országos Közoktatási Tanácsnak.

⁴³ Petri Pál 1922 és 1935 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) politikai államtitkára volt. Részt vett Klebelsberg kultúrpolitikai programjának kidolgozásában és végrehajtásában.

de nekünk csak egy jó emberünk volt a minisztériumban: Tóth István, a protestáns ügyosztály vezetője.⁴⁴ De őt is sokszor elgáncsolták.

Karafiáth Jenő, aki még evangélikusnak született, de anyja erőszakolására római katolikusnak nevelkedett, igazán úgy cseppent bele a miniszterségbe, mint Pilátus a Credoba.⁴⁵ Károlyi Gyula más helyett őt fogta karon, hogy nem akar-e miniszter lenni. Károlyi derék, higgadt, okos miniszterelnök volt, de kevés ideig kormányzott.⁴⁶ Szerencsére Karafiáth sem maradt sokáig miniszter s így nem is sokat árthatott a tanügynek. Vallási tekintetben azonban türelmes és megértő volt, hiszen felesége templomjáró evangélikus nő, leányát pedig én kereszteltem. Sokkal többet ártott nekünk Tasnádi Nagy András, aki Petri utóda lett.⁴⁷ Kinevezésekor hivatalosan kértem, hogy evangélikus államtitkár nevezzenek ki, de hiába: a református befolyás ellen nem tehattünk semmit. Ez az úr megette azt, hogy mikor 10 gyakornokot kellett felvenni a minisztérium státusába, ajánlásaimat semmibe véve egyetlen evangélikus pályázót be nem hívott. S mikor titkára figyelmeztette, hogy egyik ajánlottam már többször pályázott, azt mondta: »Nem szeretem a lutheránusokat, inkább jöjjön katolikus.« Ezt maga a titkár mondta el nekem, mikor szemrehányást tettem neki, hogy nem figyelmeztette az államtitkárt.

Hóman nagyon barátságosan fogadott és sok tanácsomat és kérésemet megszívlelte, mikor a középiskola kérdésének rendezéséről volt szó.⁴⁸ Személyesen mindig teljesítette, amit kértem. Az ügyosztályaival azonban ő sem bírt. De meg nagy pápista volt. Mikor a Szekfüvel együttesen szerkesztett történet első kötetét elolvastam, gratuláltam neki, micsoda rengeteg anyagot hordott benne össze s milyen világosan írta meg a könyvet.⁴⁹ »De – mondom – megengedsz egy őszinte megjegyzést? Te nem a magyar állam megalakulásának történetét írtad meg, hanem a bencés rend betelepülését és elhelyezkedését.« Igazat adott s megígérte, hogy a második kiadást átdolgozza. Államtitkárai közül Szily Kálmán és Stolpa kimondottan klerikálisok s mindenben a római katolikus érdekeket nézték.⁵⁰ Fáy pedig a közigazgatásból cseppent bele iskolatársi jogcímen a protestáns államtitkári állásba.⁵¹ Meg is mondtam neki:

⁴⁴ Tóth István 1918-ban miniszteri titkárként, majd 1919 és 1935 között miniszteri tanácsosként vezette a VKM protestáns ügyosztályát.

⁴⁵ Karafiáth Jenő 1931 decembere és 1932 októbere között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁴⁶ Károlyi Gyula 1919-ben az aradi, majd az első szegedi ellenkormányt vezette. 1930 decemberétől 1931 augusztusáig külügyminiszter, 1931 augusztusa és 1932 októbere között ismét miniszterelnök volt.

⁴⁷ Tasnádi Nagy András 1935 márciusától 1938 februárjáig volt a VKM politikai államtitkára. 1938 novemberé és 1939 novemberé között az igazságügy-miniszteri posztot töltötte be.

⁴⁸ Hóman Bálint – a neves történétíró – 1932 októberétől 1938 májusáig, majd 1939 februárjától 1942 júliusáig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁴⁹ Helyesen: Szekfü Gyula (1883–1955). A magyar történetírás kiemelkedő alakja volt. Raffay a Hóman Bálinttal közösen írt – nem pedig szerkesztett – híres Magyar történet című munkájukról beszél.

⁵⁰ Szily Kálmán 1930-tól a VKM főiskolai ügyosztályának vezetője, 1932-től 1941-ig pedig államtitkár volt. – Stolpa József 1937 és 1944 között volt államtitkár a VKM-ben.

⁵¹ Fáy István 1939 és 1944 között volt államtitkár a VKM-ben.

»Barátom, te vagy az ország legmerészebb embere, hogy ebben a zűrzavarban vezető helyet vállaltál.« Kérésemre megtette, hogy külön a református és külön az evangélikus püspököket magához hívta, hogy tőlük kellő tájékoztatást szerezzen s megígérte, hogy egyenként is magához kéreti őket, de ezt már nem bírta vagy nem akarta megtenni. Sokszor csodálkozott, milyen gonoszul bánnak a protestáns ügyekkel, de ő se segíthetett a helyzetben.

Voltak a kultuszban olyanok is, akikről senki sem tudta volna megmondani, mi joga kerültek oda. Lovászy Márton lehetett volna bármilyen szakon miniszter, ugyanolyan képessége és hozzáértése lett volna.⁵² Államtitkárja, a debreceni Nagy Sándor a holnaposok közé tartozott, mindig kész minden hagyományos örökség lerombolására.⁵³ Imre Sándor szelíd és bátoratlan szobatudós volt.⁵⁴ Neményi Imrét jól megkeresztelték, mert komoly és kemény nemzeti alapon állt.⁵⁵ Jóakarátú, megértő ember, akinek sokat köszönhettem. Régebben Ilosvay Lajos kapkodó, ingadozó ember volt, Balogh Jenő mindig titokzatos, aki ritkán nézett arra, akivel beszélt, de még mindig többet tett nekünk, mint Klebelsberg.⁵⁶

A legszürkébb miniszterek egyike volt Lukács György, de legalább becsületesen igyekezett a napi teendőit elvégezni.⁵⁷ A legmarkásabb volt Apponyi, aki dolgozószobájába a főhelyre Pázmány Péter arcképét tétette, hogy ideálját mindig láthassa.⁵⁸ Élvezet volt vele beszélgetni, mert tisztán látta a kérdést és megvolt benne a jóakarát, hogy az 1848:XX-at végrehajtsa. Dolgozott is ki erre vonatkozó előterjesztést, amit nekem előzőleg átadott és kérte véleményemet.⁵⁹ Ezt a munkálatot – sajnos – Illyefalvy Lajos elkérte elovasásra s többé nem tudtam tőle visszakapni.⁶⁰ Az előterjesztés lényege az volt, hogy mivel a római katolikus állami

⁵² Lovászy Márton 1918. november–decemberben volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1919 augusztusában és szeptemberében külügyminiszter. – A szövegben szereplő „kultuszban” kifejezés a VKM-re vonatkozik.

⁵³ Helyesen: Juhász Nagy Sándor. 1918 novemberétől 1919 januárjáig volt a VKM politikai államtitkára, majd 1919. március 21-éig igazságügy-miniszter.

⁵⁴ Imre Sándor pedagógiai író, egyetemi tanár volt. 1918 novemberétől 1919 áprilisáig helyettes államtitkárként, majd 1919 augusztusa és 1924 decembere között adminisztratív államtitkárként dolgozott a VKM-ben.

⁵⁵ Neményi Imre 1896-tól tartozott a VKM állományába. 1917-ben nevezték ki államtitkárrá.

⁵⁶ Ilosvay Lajos 1914 és 1917 között volt államtitkár a VKM-ben. – Balogh Jenő 1910 novemberétől 1913 januárjáig a VKM politikai államtitkára volt, majd 1917 júniusáig igazságügy-miniszter.

⁵⁷ Lukács György 1905 júniusától 1906 márciusáig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁵⁸ Apponyi Albert 1906 áprilisától 1910 januárjáig, valamint 1917 júniusától 1918 májusáig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁵⁹ Az 1848. évi XX. törvénycikk kimondta az ún. bevett felekeztek (katolikus, református, evangélikus, unitárius, görögkeleti) törvény előtti egyenlőséget és viszonyosságát. Elismerte ezek iskolafenntartó jogát. Előírta a egyházi és oktatási szükségleteik államköltségből való fedezését. Tervbe vette katonáskodó híveik számára tábori lelkészek alkalmazását. Apponyi Albert 1917. december 21-én nyújtott be törvényjavaslatot a katolikus egyházi önkormányzatról és az 1848. évi XX. törvény fokozatos végrehajtásáról, de azt az országgyűlés végül nem tárgyalta meg. Lásd: BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: i. m. 60. és 160. p.

⁶⁰ Helyesen: Illyefalvi Lajos (1881–1944). Statisztikus volt, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

eredetű vagyonból minden lélekre 6 (vagy 8) fillér jut, ugyanazon arány szerint a protestáns egyházak is részesítendőek állami vagyonban. Én ez ellen nem szólhattam semmit, a reformátusok azonban »későbbi, jobb időkre« kívánták halasztani e kérdés rendezését. Az előterjesztés tehát a miniszter fiókjában maradt.

Apponyi komolyan foglalkozott a római katolikus egyház autonómiájának bevezetésével. Egyszer séta közben kért, hogy vázoljam az autonómia lényegét és gyakorlati vonatkozásait. Mikor vázlatosan elmondtam a mi autonómiánk alapvonásait, rámutattam arra, hogy a római katolikus egyház elvi okokból nem hozhatja be az autonómiát, mert akkor a hierarchiával kell szakítania és olyan gyakorlati életútra kell térnie, amely őt Rómától szükségszerűen elszakítja. Beszélgetésünk során kitűnt, hogy ő az autonómiát úgy gondolta, hogy az állami beavatkozástól függetlenül az egyházat és hogy a világiakat bevonja az egyházi munkába. Természetes, hogy az autonómiából nem lett semmi, de az állami szerveknek például a püspöki állásra gyakorolt befolyását megszüntették a jus placeti⁶¹ jog gyakorlásának elmaradásával és a váci püspöki szék betöltése óta egyedül a pápa tölti be a püspöki székeket;⁶² a világiak bevonását pedig elérték az Actio Catholica⁶³ megszervezésével. Apponyi nagy pápista volt, de megértő ember is maradt.

Bethlennel és Telekivel az irredenta területén találkoztam és melegedtem össze.⁶⁴ Bethlen alapítója és fejedelme volt a Magyar Kultúrszövetségnek. Célja a magyar jellem, öntudat és szellem kiválóságait összegyűjteni, ezekkel a közéletet csendben irányítani, a zsidóság és szabadkőművesség nemzetközi szellemet terjesztő hatását ellensúlyozni. Bethlen nem volt mindig köztünk a heti összejöveteleken, de gyakran feljárt s kívülről is irányította a szövetség működését. Az én időmben a vezetők voltak Mezey Gyula, Bernát István, Szemere Béla, Zimmermann Lajos.⁶⁵ Én is a vezetők közé kerültem csakhamar. Innét volt a bizalmas barátságom Bethlennel. Mikor miniszterelnök lett, [akkor] is megmaradt ez a viszonyunk, de nem érintkeztem vele többé, mikor a felsőházra vonatkozó törvény módosításakor nem tartotta meg

⁶¹ A jus placeti (ius placetti) magyar jelentése tetszésjog, vagy régiesen tetszvényjog. Az államnak, illetve az azt képviselő személynek az a joga, hogy minden pápai iratot és rendeletet megvizsgálhat és kihirdetésüket engedélyezheti vagy megtilthatja. Magyarországon ezzel összekapcsolódott a katolikus főpapok kinevezését is tartalmazó főkegyúri jog.

⁶² Raffay arra céloz, hogy a Vatikánban 1919 júliusában a magyar kormány megkérdezése nélkül nevezték ki váci püspökké Hanauer Árpád Istvánt.

⁶³ Az Actio Catholica a katolikus hívőknek az egyházi hatóság irányításával működő szervezete. Célja a világiak összefogása, hitéletük elmélyítése, a katolicizmus terjesztése. Magyarországon 1932-ben alakították meg.

⁶⁴ Bethlen István és Teleki Pál jelentős szerepet játszott a Magyarország területi egységének helyreállításáért tevékenykedő irredenta mozgalomban.

⁶⁵ Mezey Gyula (1861–1922) fitopatológus, szakíró volt. – Bernát István (1854–1942) agrárpolitikus, egyetemi tanár, akit a Magyar Tudományos Akadémia is tagjává választott. – Szemere Béla orvos, fajvédő politikus volt. 1939-ben a Magyar Nemzetiszocialista Földműves és Munkáspárt országgyűlési képviselője lett. – Zimmermann Lajos ügyvédként működött. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége egyik megszervezője és társelnöke, 1938-tól pedig az Országos Sajtótanács tagja volt.

adott szavát.⁶⁶ Pedig mindmáig együvé tartozunk a Keresztyén Egyesült Liga cégére alatt titkon működő nemzeti társaságban.⁶⁷

Telekivel Horthy bevonulásakor ismerkedtem meg. A király embere (homo regius), József főherceg ugyanakkor hívott magához tanácsadásra, mikor Teleki is az előszobában várakozott.⁶⁸ Itt mutatkoztunk be s haláláig a legjobb viszonyban maradtunk. Az irredenta munkálásának sok ágában dolgoztunk együtt. Kedves, tudós, nyílt volt. De a gróf meglátszott rajta. Nem annyira ugyan, mint Bethlenen, de rajta is meglátszott. Mégis lehetett vele beszélni. Igaz, hogy nézeteiben egyéni, elhatározásaiban konok volt. Zárkózott is tudott lenni. Mutatja ezt öngyilkossága is. Előtte való este még a Manrézában⁶⁹ tartott lelkigyakorlatot, másnapra megbeszél egy tervet Pap Antallal, este meghagyja az inasának, hogy 7 előtt kelte fel s egyszerre csak föbe lövi magát.⁷⁰ Szándékáról senkinek sem volt sejtelve. De arról panaszkodott este Pap Antalnak (tőle tudom ez[en] adatokat), hogy nagyon fáradtnak és kimerültnek érzi magát.

Gömbös Gyulával is az irredenta munkában ismerkedtem meg. Mikor Pröhle Vilmosmal⁷¹ 1919. februárban a semleges protestáns hatalmak megnyerése végett Bécsen átutaztam, Bethlennel akartam beszélni.⁷² Nem volt otthon. Gömbös mutatkozott be, mint titkársa. Őt kértem meg, közölje Bethlennel, mit csinálunk. Mikor azután Gömbös a nemzeti hadsereggel és a szegedi kormánnyal Pestre jött, állandó összeköttetésben voltam vele. Együtt hívtuk életre a »Szózat«-ot, együtt terveztük ki sok olyan hazafias munka tervét, amelyben ő vezető po-

⁶⁶ Bethlen István 1921 áprilisa és 1931 augusztusa között volt miniszterelnök. – Raffay azt kifogásolta a felsőházzal kapcsolatban, hogy a létrehozását kimondó 1926. évi XXII. törvény az evangélikus egyház számára csak négy helyet biztosított az oda méltóságuk vagy hivataluk alapján automatikusan bekerülőkhöz. A korábbi főrendiház esetében ez a szám hat volt. A felsőházzal szülő törvényt az 1937. évi XXVII. törvény cikk módosította. Vö.: EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Feljegyzések. 18–19. p.

⁶⁷ Hivatalos formában: Egyesült Keresztény Nemzeti Liga. Közös katolikus-protestáns szervezet, amely 1919 decemberében alakult az ellenforradalom keresztény-nemzeti céljainak támogatására.

⁶⁸ József Ágost Habsburg főherceget 1918. október 27-én nevezte ki IV. Károly a királyt képviselő „homo regius”-nak. – A szövegben Raffay Horthy Miklós 1919. november 16-ai budapesti bevonulására utal.

⁶⁹ A Manréza a jezsuiták lelkigyakorlatos háza volt Budapesten, a Zugligetben. Raffay azonban rosszul emlékezik. Teleki – aki 1939 februárja és 1941 áprilisa között volt másodszor miniszterelnök – öngyilkosságát megelőzően nem a Manrézában, hanem a Szent István-bazilikában vett részt lelkigyakorlaton.

⁷⁰ Helyesen: Papp Antal. Pénzügyi szakember, államtitkár volt. Az 1921-ben létrehozott Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja egyik vezetője lett. 1934 és 1942 között a Magyar Cserkészszövetség országos elnöki posztját töltötte be. Két utóbbi tisztségében Teleki Pál közvetlen munkatársa volt.

⁷¹ Pröhle Vilmos (1871–1946) orientalista, egyetemi tanár. Az Etelközi Szövetség valamint az Ébredő Magyarok Egyesülete egyik vezetője volt.

⁷² Raffay pontatlanul emlékezik. Nem 1919 februárjában, hanem márciusában utaztak a protestáns országokba. Lásd: Kiáltás a viharban. 58. p.

litikussá fejlődött.⁷³ Határozottan sok volt benne a lendület, világosan is tudott látni, szenvedélyességre is hajlamos volt, de egészségében igen értékes, önzetlen, tiszta szándékú ember. Nem magát szolgálta, hanem mindig mindenben nemzetét. Zsilinszky és Eckhardt voltak legjobb barátai és munkatársai.⁷⁴ Később mind a kettővel meghasonlott. Zsilinszky nagyon jó író, világos ítéletű ember, Eckhardt eszes, tanulékony és hiú. Zsilinszkyt nem lehetett pénzzel győzni, Eckhardtot meg dicsőséggel. A teljesen önzetlenül dolgozó Gömbösnek szükségképpen magára kellett maradnia. Nem bánta, mert már készült magasabb feladatokra. Mikor honvédelmi miniszter volt, társaságunk megbízásából felkerestem, hogy ráhívjam figyelmét az ország igen kedvezőtlen közhangulatára.⁷⁵ Mondtam, hogy itt az ideje a kormányváltásnak. »Bethlennel vagy nélküle?« - kérdezte. Nem azt kérdezte, amit kellett volna, miért és miben mutatkozik az elégtelenség, sőt forrongás, hanem nyilván azt akarta tudni, hogy megbízóim rá gondolnak-e? Én azt feleltem: »Ti ezt jobban tudjátok.« Nemsokára meg is buktatta Bethlent. Nem volt könnyű, mert Klebelsberg és Vass is ugyanazt akarta.⁷⁶ De a kormányzó Gömbös mellett döntött, mert katonát akart. Mint ahogyan akkor már katona állt ellenőrzőül minden jelentős helyen. Mikor kinevezése után másnap felmentem Gömböshöz, azzal köszöntöttem be: »Nem gratulálni jöttem, hanem aggodalmamat kifejezni s ezzel figyelmet a nemzet érdekében a legnagyobb gondosságra felhívni. Neked még nem lett volna szabad ezt a helyet elfoglalnod. Te voltál és vagy ugyanis a kisentente [kisantant] felé a mumus: majd jön Gömbös és megkezdi a magyar támadó politikát! De nem tudod megkezdeni, mert nincs crónk hozzá és ellenségektől vagyunk körülveve. A belsönket emésztő szocialisták és a velük egy húron pendülő nemzetköziesek is csak téled félnek. Ha jön Gömbös, végét veti kisdéd játékainknak és ránk tapos. De nem tudsz rájuk taposni, mert belül még több az ellenség, mint kívül s ezek összefognak ellened s mindent elgáncsolnak. És akkor ott leszünk, hogy az egyetlen mumus is semmivé lesz és több mumus nálunk nincs, még csak nem is mutatkozik. Azután még egyet: katona voltál egész életedben, egy ország kormányzása azonban nem pusztán katonai dolog. Könnyen félrevezethetnek hát és legjobb akarated és legbecsületesebb erőfeszítéseid ellenére is eredménytelen lehet munkálkodásod, ami pedig a

⁷³ A „Szózat” című lap 1919-ben indult. A fajvédő politikai irányzat szócsove volt. - Raffay ismét rosszul emlékezik. Ugyanis a nemzeti hadsereg és a szegedi ellenkormány tagjai nem egyszerre érkeztek Budapestre. Gömbös pedig valamennyiüknél korábban, már 1919. augusztus 7-én a fővárosban volt. Vö.: GERGELY JENŐ: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó, Budapest, 2001. 75–77. p.

⁷⁴ Zsilinszky Endre (1886–1944) publicista és politikus, aki 1925-ben Bajcsy-Zsilinszkyre változtatta nevét. - Eckhardt Tibor (1888–1972) ügyvéd és politikus volt. Az 1920-as években mindketten Gömbös politikai támogatói közé tartoztak. Az 1920-as évek végén szakítottak a fajvédő irányzattal és a demokratikus crók táborához csatlakozva töltötték be jelentős szerepet a magyar közéletben.

⁷⁵ Gömbös Gyula 1929 októbere és 1932 októbere között volt először honvédelmi miniszter. Azonban ezt a miniszteri tárcát az 1932 októberétől 1936 októberéig tartó miniszterelnöksége idején is megtartotta.

⁷⁶ Raffay túloz azzal a kijelentésével, hogy Gömbös buktatta meg Bethlent. Gömbös egyébként nem közvetlenül Bethlen után lett kormányfő, mint ahogy azt a szöveg sugallja. Klebelsberg Kunó és Vass József nevének említésekor a püspök valószínűleg arra céloz, hogy ők is szerettek volna miniszterelnökök lenni. Vass azonban már nem élt, amikor Bethlen lemondott.

nemzet mérhetetlen vesztesége lenne. « Erre nyugodt hangon kijelentette: »Te vagy az egyetlen, aki nem gratulálsz, tehát jó barátom vagy, amint mindig is az voltál. Megnyugtatlak, hogy én a kormányzó úrral való megállapodás értelmében majdnem egy év óta készülök a miniszterelnökségre. Tervszerűen készültem rá, meglepetések alig érhetnek és ha érnek: katona vagyok. Ami pedig a félrevezetést vagy a megtévesztést illeti, nem félek, világos a látásom, van emberismeretem és ami fő, én az intuíciónra hallgatok. Hanem azt kérem, hogy ti, őszinte barátaim, ne hagyjatok el s ha valami mondanivalótok van, ne hallgassátok el.« Még azt mondtam neki, hogy az egész ország feszült várakozással tekint rá s bizonyos, hogy Gömbös Gyulát nem buktathatja meg más, csak maga Gömbös Gyula. – Végig jó viszonyban maradtunk, sokszor kikérte véleményemet s mikor a hercegprímás a házassági törvény módosítására javaslatot készített, azt bizalmasan nekem adta ki, hogy a protestáns álláspontot azzal szemben képviselhesse.⁷⁷ Módosító javaslatom a levéltári anyagban van. Ugyanő a római katolikus túlkapások ellen is felvette a harcot; a hercegprímással nem egyszer volt összejutkozése. Egészben az 1848: XX. alapján állt s a reverzálisok ügyét Rómában is szóvá tette.⁷⁸ Ha életben marad, nem csak a 95 tétele, hanem egyéb cselekedete is igazolta volna, hogy jó evangélikus, ha nem is volt egyházas ember.⁷⁹ Mikor második felesége meghalt, már maga is betegeskedni kezdett. Hibáját beismerte, de férfiasan jóvá is akarta tenni. Ezért újból megkérte első feleségét, akivel én eskettem össze.⁸⁰ Ezt szerette volna mással végeztetni, azért írt is levelet, hogy ne szakítsam félbe nyaralásomat, de én ragaszkodtam az esketés végzéséhez, amit azután a kistétényi villájában el is végeztem.⁸¹ Darányi és Sztranyavszky volt a két tanú.⁸² Rajtuk kívül csak a három gyermeke volt jelen. Az elgurult drakmáról tartott beszédem alatt bizony kicsordult szeméből a könny.⁸³ Kár, hogy nemsokára erősebben előfogta a gyógyíthatatlan baj. S újból igénybe vett a család, de most már temetésre.⁸⁴ Gyermekei egészen is ár-

⁷⁷ Serédi Jusztinián hercegprímás az 1934 szeptemberében tartott XXV. Katolikus Nagygyűlésen ismertette a házassági törvény módosítására vonatkozó javaslatát.

⁷⁸ A reverzális kötelezvény. A vegyes házasságok esetében arra vonatkozik, hogy a születendő gyermekeket milyen vallásban nevelik.

⁷⁹ Raffay a Gömbös-kormány 1932 októberében közzétett programjának 95 pontját nevezi tételeknek.

⁸⁰ Gömbös első felesége Greta Reichert, a második pedig Szilágyi Erzsébet volt.

⁸¹ Az esküvőre 1934. augusztus 23-án került sor, de nem Kistétényben, hanem Nagytétényben. Lásd: GERGELY JENŐ: i. m. 25. p.

⁸² Darányi Kálmán 1928 márciusától 1935 januárjáig a miniszterelnökség politikai államtitkára, majd a Gömbös-kormány földművelésügyi minisztere volt. Gömbös halála után 1936 októberé és 1938 májusa között miniszterelnök, de a földművelésügyi miniszteri tárcát is megtartotta. – Sztranyavszky Sándor 1926 októberé és 1931 augusztusa között belügyminisztériumi politikai államtitkárként dolgozott. Gömbös miniszterelnöksége idején a kormánypárt elnöke volt. 1935 májusától 1938 májusáig a képviselőház elnöki tisztségét is betöltötte. 1938 májusa és novembere között földművelésügyi miniszter volt.

⁸³ Nem egyértelmű, hogy a szövegben szereplő „drakma” elgépelés, vagy Raffay használta így a drachma (drahma) szót, ami egy ókori görög pénz neve volt. Az elveszett drachmáról szóló példázat Lukács evangéliumában olvasható. (Lk 15, 8–10)

⁸⁴ Gömbös vesezsugorodásban halt meg. 1936. október 10-én temették el.

vák maradtak, mert Gömbösné is hamarosan meghalt. Jellemző, hogy sem az apa, sem az anya halála után egyetlen gyermek sem jött el, hogy legalább köszönetet mondjon a kegyeletes munkáért. A leány később reverzális adott kárunkra, a két fiú pedig egyszer felkeresett ebben az ügyben s akkor kitűnt, hogy amelyik az apja nevét viseli, ma még teljesen hitetlen, aki előtt a reverzális nem fontos, de a másik hívó lelket hordoz. Hiába hivatkoztam apjuk és anyjuk egyházhűségére, mégis engedték a reverzális létrejöttét. Gömbös leánytestvérei is mindent elkövettek a reverzális ellen, de a leány az apja makacsságát és nem az anyja szelíd hajlékonyságát örökölte. A leánnyal többé nem beszéltem.

Hogy mik és milyenek a miniszterek, arra nézve csak egy-két adatot jegyzek fel. Mikor Herrmann Miksa kereskedelmi miniszter lett, elmentem hozzá, hogy az aszódi gimnázium vásártartási jogát rendezzük.⁸⁵ Nem értett hozzá, behívatta referensét, aki bizonyos [jogi] formákba kapaszkodott. Mikor kiment és magunkra maradtunk, azt mondtam neki: »Ha te, mint miniszter akarod, megteheted, hiszen óriási hatalom van a ti kezetekben.« Erre mosolyogva azt felelte: »Az csak úgy látszik, mi voltaképp nagyon kicsinyek vagyunk. Minden komolyabb dolgot csak a miniszterelnök jóváhagyásával végezhetünk.«

Hegyeshalmitól egyszer a birtokkal kapcsolatosan kértem valamit.⁸⁶ Nem ő, hanem Kahn államtitkár döntött benne.⁸⁷ Purgly a saját egyházmegyéjében fekvő mezőhegyesi evangélikus lelkészi állás megszervezése dolgában semmit nem tett, míg miniszter volt.⁸⁸ Mikor megvált a miniszterségtől, velm együtt jött el az akkori alantasához, a jószágigazgatóhoz kérni azt, amit azelőtt elrendelhetett volna, aminthogy a püspöki földön lévő erdő dolgát Kállay,⁸⁹ a mezőhegyesi kérdést Sztranyavszky első szóra rendbe hozta.⁹⁰

Kállay nagyon megértő volt és azonnal intézkedett, amint valaminek helyességét vagy jogosságát belátta. Sztranyavszky pedig az egyetlen volt, aki mint miniszter is evangélikus mert maradni. Ő sok jó szolgálatot tett egyházunknak. Pesthy is öntudatos evangélikus volt, de félnék. Mégis igen sok hittestvérünket segítette kenyérhez és a később általa vezetett földbirtokpolitikai intézmény csaknem egész személyzetében evangélikus volt.⁹¹ Fabinyi is jól kezdte,

⁸⁵ Herrmann Miksa 1926 októberétől 1929 augusztusáig volt kereskedelmügyi miniszter.

⁸⁶ Helyesen: Hegyeshalmy Lajos. 1919 szeptembere és novembere, majd 1920 decembere és 1922 júniusa között kereskedelmügyi miniszter volt. 1921. szeptember-októberben a pénzügyminiszteri tárcát is birtokolta.

⁸⁷ Helyesen: Kaán Károly. 1919-től helyettes államtitkár, 1924–25-ben címzetes államtitkár volt a Földművelésügyi Minisztériumban.

⁸⁸ Purgly Emil 1932 februárja és októbere között volt földművelésügyi miniszter. Az evangélikus egyházban a Csanád-csongrádi egyházmegye világi felügyelőjének tisztségét töltötte be.

⁸⁹ Kállay Miklós 1932 októbere és 1935 januárja között földművelésügyi miniszter, 1942 márciusától 1944 márciusáig pedig miniszterelnök volt.

⁹⁰ Sztranyavszky Sándor. Lásd: 82. jegyzet.

⁹¹ Pesthy Pál 1924 márciusa és 1929 januárja között az igazságügy-miniszteri posztot töltötte be. 1930-tól a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet, 1936-tól pedig az Országos Földhitelintézet elnöke volt.

de azután kitört belőle az igazi természete.⁹² Mikor felsegítettük az uborkafára, mindjárt más húrokon kezdett játszani. Végül egészen elidegenedett tőlünk. Mikor a Hitelbank vezérelnöke lett, miniszteri nyugdíját közcélra ajánlotta fel. Iparos- vagy kereskedőtanonc-otthonot létesített belőle. Szép. Amint ez megvolt, elmentem hozzá és arra kértem, hogy most már adja ezt az összeget egyházi célra. [Magából] Egészen kikelve mondta, hogy ő más téren mozog, egyháza iránt megtette kötelességét, most már visszavonul mindentől, mert neki más a hivatása. Ami pedig miniszteri nyugdíját illeti, azzal nem ő rendelkezik, hanem a kormányzóné, akinek felajánlotta.⁹³ Olyan kíméletlen hangon beszélt, hogy azt mondtam neki: »Kérlek, ne izgasd magad, én csak egy gondolatot pendítettem meg és kissé meglep, hogy ilyen hangon mondd erről való véleményedet. Többé nem foglak egyházi ügyekkel háborgatni.«

Ugyanígy jártam Lamotte-tal is, aki míg a városnál volt, minden előléptetés alkalmával eszembe juttatta, hogy ő is evangélikus, de mikor az egyik legnagyobb pénzügyi vezérigazgatója lett és evangélikus embereket ajánlottam pártfogásába, azt mondta: »Talán máshoz is lehetne fordulni, mert hogy jutok én ahhoz, hogy minden evangélikus embert én helyezzek el?« Pedig egyetlen kérésemet nem teljesítette.⁹⁴

De maradjunk a minisztereknél és az államtitkároknál. Rakovszky Iván, mikor a Felvidékről minden nélkül bevándorolt, olyan alázatosan kérte az elhelyezkedése dolgában támogatásomat, hogy szinte pironkodtam bele.⁹⁵ Mikor belügyminiszter lett s egyszer azt kérdeztem tőle: »Mikor tudnék veled egy közérdekű kérdést megbeszélni?« - azt felelte: »Szerdán van a rendes kihallgatás nálam.« Természetesen soha többé nem álltam vele szóba. Keresztes-Fischer mindig szíves és előzékeny volt és sok kérésemet teljesítette.⁹⁶ Vele az irredentában barátkoztam össze. A két Wekerle is érdekes volt. Az öreg mindig nyájas, kedves, ígéretes, de nem adakozó volt.⁹⁷ A fiatal egyszer írásban tudatta, hogy kérésemet megteszi, de véghezvinni már nem bírta, mert az illetékes ügyosztálynál nem bírta keresztülvinni akaratát.⁹⁸ Legtöbbet tett Reményi Schneller, aki sok jó evangélikus emberen segített s valahányszor írtam neki,

⁹² Fabinyi Tihamér 1932 októbere és 1935 márciusa között kereskedelemügyi miniszter, 1935 januárjától 1938 márciusáig pénzügyminiszter volt. 1938-tól 1944-ig a Magyar Általános Hitelbank elnöki tisztségét töltötte be.

⁹³ Horthy Miklós kormányzó felesége Purgly Magdolna volt.

⁹⁴ Lamotte Károly 1938-ig Budapest alpolgármestere volt, majd 1944-ig a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatójaként működött.

⁹⁵ Rakovszky Iván 1922 júniusától 1926 októberéig belügyminiszter, 1944 augusztusa és októbere között pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

⁹⁶ Keresztes-Fischer Ferenc 1931 augusztusa és 1935 márciusa között, valamint 1938 májusától 1944 márciusáig volt belügyminiszter.

⁹⁷ Az idősebb Wekerle Sándor 1892 novemberében és 1895 januárja, majd 1906 áprilisa és 1910 januárja, valamint 1917 augusztusa és 1918 októberében között miniszterelnök volt. A pénzügyminiszteri posztot szintén háromszor töltötte be: 1889 áprilisától 1895 januárjáig, 1906 áprilisától 1910 januárjáig és 1917 szeptemberétől 1918 februárjáig. Ezeken kívül más miniszteri tárcák birtokosa is volt rövid időszakokon át.

⁹⁸ Az ifjabb Wekerle Sándor (a 97. jegyzetben szereplő fia) 1928 szeptemberétől 1931 augusztusáig pénzügyminiszter volt.

minden levelemre barátságosan válaszolt.⁹⁹ Úgy, mint régebbi elődje, a híres Popovics Sándor is.¹⁰⁰ Később ő is megváltozott, közönyös lett.

Három evangélikus államtitkárról kell még egyet-mást feljegyezmem. A legrégebb az öreg Zsilinszky Mihály, aki még megkövetelte, hogy a protestáns intézményeket vagy személyeket illető ügyeket csakis az ő útján szabad elintézni.¹⁰¹ Ő még azt tartotta, hogy miután a kultuszminiszter mindig a többségi egyházból kerül hatalomra, a politikai államtitkár pedig a kisebbségi protestantizmusból, ő a protestánsok minisztere. Molnár Viktor is megtartotta még ezt a felfogást.¹⁰² Pekár Gyula már nem tartotta meg.¹⁰³ Őalatta kezdett a protestáns államtitkár a miniszter egyik alkalmazottja lenni. Az egyházi ügyekkel nem sokat törődött, nem is érdekelték az ilyen ügyek. De azért még hajlott a szóra és szívesen segített, ha simán ment a dolog.

Azután már a rekatolizálás kora következett s Petri alatt a protestáns államtitkári állás teljesen elvesztette döntő jelentőségét.¹⁰⁴ A református egyeduralom ekkor kezdődött. Mi pedig ettől kezdve rohamosan hanyatlottunk. Megszűntünk tényezőkké lenni s ma csak morzsalékokon éldegélünk.

[...]

Szemere Miklós politikai belső környezetének is tagja voltam.¹⁰⁵ Hívtak, hát mentem. Nála egy vacsorán ismerkedtem meg Horthy Miklós tengerésztiszttel, a későbbi kormányzóval. Bátyja, István is ott volt, akivel azután igen kedves, bizalmas viszonyban maradtunk egészen haláláig.¹⁰⁶ Mikor Horthy Miklós fővezér még a Gellértben lakott, többször elhívatott.¹⁰⁷ Egyszer azt kérdezte, igaz-e, hogy az ország élén csakis római katolikus ember állhat? Mert őt kormányzóvá akarják tenni, de áttérést is emlegetnek. Ezt pedig nem szívesen tenné, mert őt ugyan a katonaságnál inkább római katolikus szellemben nevelték, de ősci református papok és főgondnokok voltak s ha egyénileg tudna is a református egyházzal szakítani, de a családi hagyományos szellemmel nem szívesen szakítana. Nagyon megnyugtatta, hogy csak a királynak kell római katolikus vallásúnak lennie s így ez a törvény rá nem vonatkozik. Mégis felhívtam erre a körülményre Ravasz¹⁰⁸ figyelmét, mert a feleségét Farkas Edit ugyancsak a

⁹⁹ Helyesen: Reményi-Schneller Lajos. 1938 márciusa és 1945 márciusa között pénzügyminiszter volt. Közben 1940 decemberétől 1944 januárjáig a gazdasági csúcsmiszteri posztot is betöltötte.

¹⁰⁰ Popovics Sándor 1918 februárja és októbere között pénzügyminiszter volt. 1924-től 1935-ig a Magyar Nemzeti Bank elnöki tisztségét töltötte be.

¹⁰¹ Zsilinszky Mihály 1895 és 1905 között volt a VKM-ben államtitkár.

¹⁰² Molnár Viktor 1905 és 1912 között volt államtitkár a VKM-ben.

¹⁰³ Pekár Gyula 1919 augusztusában, majd 1919 novemberétől rövid megszakítással 1922 júniusáig volt a VKM-ben államtitkár.

¹⁰⁴ Petri Pál. Lásd: 43. jegyzet.

¹⁰⁵ Szemere Miklós (1856–1919) író, politikus, országgyűlési képviselő volt.

¹⁰⁶ Horthy István (1858–1937) lovassági tábornok volt.

¹⁰⁷ Horthy Miklós az 1919. november 16-ai budapesti bevonulását követően a Gellért Szállóban lakott. Az 1920. március 1-jén lezajlott kormányzóválasztás után költözött a budai várba.

¹⁰⁸ Ravasz László 1921 és 1948 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke volt és meghatározó módon befolyásolta egyháza arculatát.

kezében tartotta és fanatikus katolikussá tette.¹⁰⁹ Félő volt hát, hogy az urának sem hagy békét, míg át nem téríti. A kormányzó úr azonban eljár a Kálvin téri templomba, nyilvánosan úrvacsorázik s nincs többé abban a veszedelemben, hogy áttérítik.¹¹⁰ Felesége befolyása azonban mégis érvényesül abban, hogy a római katolikus egyház kíméletlenségeit eltűri. Mondják, hogy politikából, mert a római katolikus papság nagy hatalom.”¹¹¹

¹⁰⁹ Farkas Edit (1877–1942) katolikus szerzetesnő volt. Ő alapította a Szociális Missziótársulatot, melynek főnöknője lett.

¹¹⁰ Horthy Miklós a budapesti Kálvin téri református templomba járt istentiszteletekre, ahol püspöki tisztsége mellett Ravasz László szolgált lelkipásztorként.

¹¹¹ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Feljegyzések. 28–34. p.

Zsolt Giczi

A Lutheran bishop about his contemporary Hungarian society
and governmental leaders
Excerpts of Alexander Raffay's autobiographical papers

This essay makes accessible a part of the so far unpublished autobiographical notes by Alexander Raffay, Lutheran bishop for the ecclesiastical history of Hungary and the interested ones in the history of the first part of the XXth century. The author of notes Alexander Raffay lived between 1866 and 1947. He was the bishop of Diocese Montana between 1918 and 1945. During this period he was one of the most outstanding personages and played important part in the public life of the country. Alexander Raffay, a bishop of conservative views supported with all his might the government of the Horthy period, which called itself Christian and national. Together with other leaders of his church he thought his most important task to mobilize the Lutheran believers for the service of Christian-national targets.

Raffay's autobiographical notes were found in the Central Archives of the Lutheran Church in Hungary among the unprocessed documents in 2002. The text was typed by somebody on the ground of the bishop's handwriting that was not handed down to us, after the author's death. It consists of three parts. Two of them contain memories, the rest some letters of Raffay. In this essay the text on pp. 28–34 is published from the part entitled „Notes” of memories. In the part quoted Raffay first gives a dark shaded picture of the contemporary Hungarian society. After this he writes about the government officials he knew in person. Besides the governor, Nicolas Horthy; Stephen Bethlen, Julius Gömbös, Paul Teleki and other prime ministers and several ministers and under-secretaries of state play part in the notes. The bishop in his characterization of the persons mentioned by him mainly deals with their relation towards the Lutheran church and in addition to this depicts their individual features. It is no accident that he writes most about Julius Gömbös, who was the only Lutheran Premier of the Horthy period.

Raffay's memory makes an interesting reading, which adds many useful data to our knowledge of the period in question. Therefore the text published may justly deserve attention of posterity.